

L'article pretén aportar algunes reflexions sobre l'evolució recent i les possibles interconnexions entre les polítiques socials de la Unió Europea (UE) i els nous rols locals de benestar. Amb aquesta finalitat, l'estructura expositiva la conformen tres apartats: el primer parla d'Europa (d'aquesta Europa política realment existent que es la UE); el segon parla de la dimensió de benestar dels diferents models europeus de govern local; el tercer planteja algunes reflexions entorn de la possibilitat de bastir un espai de trobada entre ambdues realitats: l'europea i la local.

La dimensió social de la Unió Europea: potencial i (sobretot) límits

Del Tractat de Roma a la revisió de Maastricht: una panoràmica evolutiva

Les polítiques socials han jugat, de forma permanent, papers residuals en el procés d'integració comunitària. L'Europa social ha operat com a discurs de pretensió legitimatòria, però les seves concrecions substantives han estat molt febles. El Tractat fundacional de Roma incorporava una agenda social d'extensió molt limitada i no arribava a trencar el monopoli regulatiu dels estats membres. A més, la posada en marxa d'iniciatives socials comunitàries es veia sotmesa a un doble límit institucional: el paper quasi nul del Parlament Europeu i el sistema de votació per unanimitat en el Consell. Aquesta situació no pateix alteracions d'un cert abast fins a finals dels

80. El projecte de culminació del mercat comú desencadenat per l'Acta Única de 1987 implica una modesta expansió i unes regles del joc parcialment alterades per al raquític règim de benestar comunitari. El canvi es dona a tres nivells: el simbòlic (Carta Social Europea de 1989), el normatiu (Acord Social del Tractat de Maastricht) i el substantiu (Programes d'Acció Social 1989-92 i 1995-97). Un cert aprofundiment en la dinàmica evolutiva de les polítiques socials comunitàries ens porta a distingir un mínim de quatre fases amb els seus respectius punts d'inflexió (Gold, 1993).

(1) 1958-1972: un mercat comú sense agenda social

Al llarg d'aquesta etapa, la pràctica uniformitat de partida dels règims nacionals de benestar dels sis estats fundadors entorn del model corporatiu, facilita el manteniment del conflicte laboral i distributiu fora de l'agenda comunitària. Aquest fet, alhora, permet no afegir complexitat a un procés embrionari i reforça la percepció general de la Comunitat en clau estrictament econòmica i mercantil.

(2) 1973-1980: la irrupció del règim de benestar comunitari

La cimera de París (1972) representa el punt de partida d'un primer i modest gir social. Sobre la base de les decisions allí preses, la Comissió dissenya el Programa d'Acció Social (1973-1980) que serveix de marc per al disseny de polítiques públiques en tres àmbits: el I Programa d'Acció contra la pobresa, la regulació del mercat de treball (directrius de protecció dels treballadors/es en cas

d'acomiadament, fallida i canvi en la propietat) i l'adopció de les tres directrius bàsiques d'igualtat home/dona (salari, condicions laborals i seguretat social).

(3) 1980-1988: pressions neoliberals i paràlisi social

La nova hegemonia ideològica liderada pels governs de Thatcher, articulada a l'avenç de les posicions més euroescèptiques, genera una aturada global (fins i tot reversió) en l'evolució del fràgil règim comunitari de benestar. Només en la dimensió de gènere es donen avenços clars, amb l'aprovació del I Programa d'Igualtat d'Oportunitats i l'adopció del principi d'acció positiva (1984). Entre 1980 i 1987 el Consell paralitza totes les propostes de directrius laborals; tant les orientades a la protecció de drets individuals (contractació no indefinida o paternitat) com les que pretenien incidir sobre les relacions laborals col·lectives (representació dels treballadors en les multinacionals).

(4) 1989-1995: gènesi de la dimensió social de la UE

L'acord de política social de Maastricht dota de potencial d'expansió el règim europeu de benestar i trenca el principi de decisió d'unanimitat. Més enllà del canvi constitucional, les múltiples iniciatives d'actuació que segueixen poden classificar-se en dos àmbits. D'una banda, aquelles que aprofundeixen en àrees de política pública europea ja consolidades: directriu-marc de salut laboral, directriu de comitès d'empresa o reforma dels fons estructurals com a ins-

truments de la política de cohesió. D'altra banda, aquelles que signifiquen una extensió rellevant dels límits de la política social europea: recomanació sobre convergència d'objectius en els sistemes de pensions, iniciatives sobre exclusió social (Pobresa-III, ERGO i HELIOS) o implicacions de la igualtat de gènere en l'esfera domèstica.

La dimensió social de la UE: cap a un nou règim transnacional de benestar a Europa?

Un cop repassada la dinàmica evolutiva, cal ara centrar la reflexió en la caracterització actual de la dimensió social de la Unió Europea (UE). Al costat del canvi tecnològic i la segmentació en els patrons de consum social, els processos de globalització se situen en el cor dels nous models productius adoptats per les economies posfordistes. La fallida del marc regulatiu protector dels vells mercats nacionals genera impactes massius sobre l'ocupació i sobre les dinàmiques de distribució social de la riquesa generada. A Europa occidental, la transformació de la Unió Europea en una forma neofederativa d'organització transnacional implica també la possibilitat de prendre decisions polítiques vinculants sobre un ventall en expansió de qüestions econòmiques i socials.

En l'àmbit econòmic la UE ha segellat un compromís d'integració econòmica sobre la base de valors neoliberals i criteris operatius monetaristes. En l'àmbit sociolaboral, les coses són molt

més complexes. La dimensió social europea és avui un conjunt de regulacions, polítiques i programes d'actuació configurada a partir de la distribució concreta de recursos de poder en dos eixos semiautònoms de conflicte: la divisòria substantiva, polaritzadora de la regulació pública i les assignacions mercantils; i la divisòria territorial, polaritzadora de la capacitat de decisió entre la Unió, els estats i les entitats subestats (regions i ciutats).

Una anàlisi preliminar de la dimensió social ofereix una triple panoràmica. En primer lloc, el tipus de regles de decisió comunitàries en l'àmbit social, amb una gran feblesa dels components democràtics i federals, sembla haver generat una estructura de polítiques europees de benestar incompleta, asimètrica i decantada en excés cap a la dimensió regional-assistencial (polítiques de cohesió) via fons estructurals. En segon lloc, el tipus de relació de dependència de la dimensió social respecte de la unió econòmica i monetària (UEM) sembla haver pres forma en un ajustament global de la primera als valors ideològics imperants en la UEM: supremacia del mercat com a mecanisme generador de benestar i relació funcional (no estructural ni paritària) de les polítiques socials respecte de les econòmiques. Finalment, la diversitat en els règims nacionals de benestar s'allega de forma creixent com un obstacle insalvable per a un procés de convergència social i europeització elevada de les polítiques socials. Aprofundim breument, tot seguit, aquests tres aspectes.

– L'àmbit no estrictament mercantil del sistema de polítiques públiques de la UE pot estructurar-se en tres grans espais d'actuació. L'articulació dels espais social “strictu sensu” i regional configuren la dimensió social en sentit ampli. L'espai social comprèn quatre sectors d'actuació (laboral, protecció social, gènere i exclusió); d'altra banda, la intersecció dels components de base laboral de la exclusió social amb la dimensió regional conforma el cinquè sector: les polítiques de cohesió. Si analitzem l'esmentada estructura, tres característiques hi destaquen principalment: (a) L'extensió de la dimensió social europea es troba per sota del mínim comú denominador dels estats de benestar nacionals. És a dir, qüestions sòlidament agendades en els àmbits estatals continuen excloses a escala de la UE (per exemple, polítiques d'habitatge o programes de rendes mínimes). (b) La dimensió social europea no acaba de superar el seu biaix laboral. La població activa-ocupada, i no el conjunt de la ciutadania, sembla conformar el subjecte real del règim de benestar comunitari (per exemple, el mercat de treball es privilegia com a mecanisme generador de drets de protecció social i la no-inserció en aquest mercat és una font d'exclusió social per sobre de clivats generacionals, ètnics o de salut). (c) Finalment, el reforçament financer dels fons estructurals enfront de la feblesa de l'espai social “strictu sensu” acaba prede-terminant una dimensió social selectivista i assistencial, per damunt de qualsevol possible consideració universalista (Hantais, 1995).

– Les polítiques de la dimensió social de la UE es configuren a partir del pes relatiu desigual de tres hipòtesis ideològiques de treball i de les respectives capacitats de les coalicions de suport de convertir-les en decisions concretes de la Unió. La hipòtesi neoliberal defensa una relació simplement instrumental de les actuacions socials en relació amb la UEM. Les polítiques comunitàries de benestar han de quedar limitades per criteris eficientistes sense entrar en l'espai de la redistribució. La hipòtesi assistencial propugna una relació UEM-DS de tipus funcional: les polítiques socials —sense qüestionar el seu estricte ajustament als imperatius de convergència nominal de Maastricht— han de corregir les noves divisions socials i transnacionals del benestar que genera el mercat únic. Finalment, la hipòtesi dels drets socials dóna suport a una dimensió social universal, de fort component redistributiu i en diàleg paritari i estructural amb un model reformulat de convergència econòmica pivotant sobre l'ocupació. Dels tres escenaris, l'evolució recent de la dimensió social expressa forts components dels dos primers (per exemple, exportabilitat de pensions contributives i fons estructurals) i una gran feblesa del tercer (es podrien destacar, en tot cas, algunes directrius laborals regulacionistes i les d'igualtat de gènere) (Sbragia, 1993).

– S'està realment produint un desplaçament de la presa de decisions públiques socials cap a l'arena política europea? En altres paraules, de forma

paral·lela a l'europeïtzació alta de les polítiques econòmiques i ambientals, es dóna un procés d'integració dels esquemes públics de benestar? Les respostes són complexes (Adams, 1992). D'entrada, es pot establir una escala teòrica d'europeïtzació social a partir d'un ventall de quatre hipòtesis progressives:

(1) La UE no constitueix un espai apropiat per a l'elaboració de polítiques de benestar: és massa gran per a la gestió de programes de serveis personals i massa gran per fer front als reptes socials de la globalització.

(2) La UE ha de cenyir-se a jugar un paper catalitzador i motor de l'intercanvi d'experiències i aprenentatge mutu entre els estats, regions i municipis en matèria de política social.

(3) La UE ha de marcar els objectius estratègics i els nivells desitjats del model social europeu compartit. I ho ha de fer per mitjà de la legislació. El disseny de les polítiques derivades d'aquests objectius, en el marc de la legislació comunitària, correspondria als estats, regions i municipis.

(4) Per fer front als reptes socials de la globalització i de la UEM no queda més remei que un procés d'harmonització paral·lela de tots els sistemes nacionals de política social: la UE ha de prendre la iniciativa de forma prioritària i quasi exclusiva.

De fet, la dimensió social de la UE, en la seva actual configuració, no permet ser monolíticament ubicada en cap de les hipòtesis anteriors (Gomà, 1996). S'observen, tanmateix, dues regularitats

sòlides. D'una banda, forts obstacles transectorials cap a nivells alts d'europeïtzació, derivats de la diversitat de models nacionals i d'una concepció rígida i tradicional del principi de subsidiarietat. D'altra banda, la polarització selectiva de polítiques molt concretes en nivells alts d'integració i, significativament, l'alta correlació d'aquestes amb dues variables: la funcionalitat respecte de la UEM i la connexió de la política pública a l'esfera laboral (figura 1).

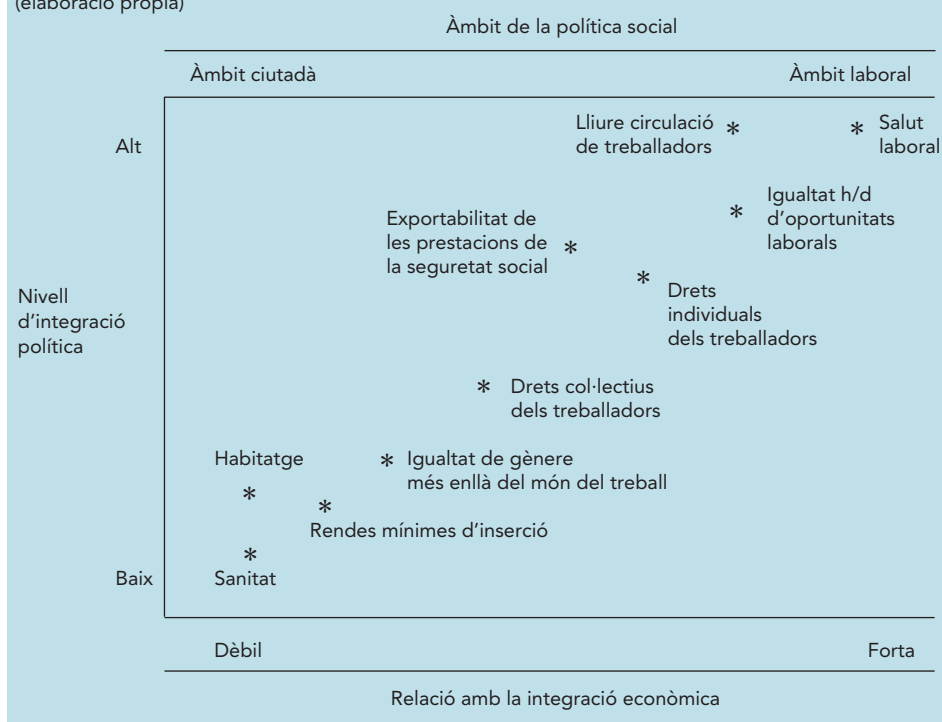
Fonaments i pautes de canvi i diversitat en la producció local de benestar

L'argument teòric

Entre els anys 40 i els 70, els països capitalistes avançats presenten unes estructures socials poc complexes; en elles, les escissions de classe esdeven un referent d'identitat i d'acció col·lectiva gairebé exclusiu. Aquest fet va comportar la consolidació d'unes pautes de necessitat social homogènies, concentrades en les capes treballadores i derivades de la incapacitat d'aquestes d'accedir a béns bàsics, a causa de rendes salarials insuficients, o de sortides conjunturals del mercat de treball. A aquesta configuració estructural, el sistema polític (expressió de la correlació social de forces) respon amb la construcció del model clàssic de benestar keynesià. Aquest model incorpora un triple objectiu estratègic: taxes elevades d'ocupació masculina estable, reproducció social massiva de la força de

Figura 1.
Nivells d'uropeïtzació de polítiques socials, relació amb la UEM i la fractura
laboral/ciudadana

(elaboració pròpia)

treball i garantia relativa de rendes dels segments sense feina. La concreció d'aquest horitzó finalista es realitza per mitjà d'una determinada agenda de polítiques socials (ensenyament, sanitat, seguretat social, habitatge, transport...) que es fan tangibles per mitjà d'una producció/oferta centralitzada, monopolista, burocràtica i estandarditzada de transferències i serveis universals. En aquest marc, els governs locals jugaven rols substantius secundaris i poc rellevants (el disseny de polítiques i tota la gestió econòmica es reservava per a les instàncies centrals) per bé que, en molts casos, van desplegar rols operatius de

gran magnitud: els municipis esdevenien els braços executors dels serveis públics universals.

Al llarg dels últims 10-15 anys, però, les coses canvien en molts sentits. Un ventall de processos socioeconòmics emergents, d'abast internacional, es desenvolupen sobre les democràcies avançades: canvi tecnològic, atur estructural, envelliment, transició cap a formes postnuclears de vida familiar. Tots aquests canvis erosionen la capacitat de regulació social de l'estat de benestar keynesià (EBK) i situen les seves polítiques públiques sota forts imperatius de reestructuració. El replantejament es fa inel·ludible,

la direcció d'aquest queda oberta al debat polític-ideològic (Piersona, 1991).

Algunes transformacions tenen una especial incidència sobre els governs locals, en la mesura que redefeixen a fons els paràmetres que marquen l'aportació dels municipis a la producció col·lectiva de benestar. En destaquem dues: (a) La fragmentació social fruit d'un conjunt de noves ruptures. Es multipliquen els referents d'identitat i apareixen nous tipus de necessitats no inscrites en la lògica fundacional de l'EBK. En aquest nou context, els sectors amb dificultats estructurals d'inserció laboral i els sotmesos a desigualtats de base no classista esdevenen subjectes enormement vulnerables a dinàmiques de marginació i exclusió social. (b) El canvi en el paradigma productiu (del fordisme a l'acumulació flexible), el qual es trasllada amb rapidesa als sistemes públics de provisió de serveis. En poques paraules, s'amplia substancialment la capacitat de les administracions d'oferir polítiques desestandarditzades, territorialitzables i amb forts components de comunitarització i personalització (Brugué, 1996).

Ambdós trets recreen les condicions bàsiques per a una aportació específica i significativa dels municipis en una línia d'extensió i aprofundiment de l'estat social. Els governs locals se situen en posició d'expandir la seva agenda d'actuació i de jugar rols socials més qualitatius i estratègics. Diversos factors abonen aquesta tesi: la centralitat del territori i dels recursos endògens com a

variables de reactivació econòmica; el reforçament de les comunitats locals com a àmbits d'identitat i d'expressió col·lectiva; la constatació que els nous sectors vulnerables a processos d'exclusió presenten pautes d'articulació de tipus comunitari, amb nivells d'agregació superior molt febles; la capacitat comparativament més alta de l'esfera local per a la diagnosi i recepció de demandes i necessitats altament segmentades; i el diferencial positiu de capacitat quant a possibilitats de flexibilització de l'oferta de serveis. En conseqüència, els governs locals irrompen en el terreny de la promoció econòmica i la formació continuada, posen en marxa polítiques de serveis personals, tendeixen a incrementar llurs actuacions sobre les dinàmiques d'exclusió i reinserció social, presenten processos de disseny/producció flexible de serveis i s'orienten cap a una instrumentació comunitària i potencialment participativa de les polítiques de benestar.

Quin és l'argument de fons que dona solidesa a aquesta nova concepció revaloritzada de l'espai social local? Els canvis contextuais abans esmentats es traslladen a la cultura política del benestar i es constitueixen en una nova dimensió d'aquesta. El benestar ja no s'entén només com la seguretat derivada de la capacitat públicoes estatal de garantir certs drets socials universals, sinó també com el resultat de bastir un conjunt de relacions socials participatives i integradores en l'àmbit municipal amb rols públics locals múltiples.

La diversitat empírica

Val a dir que la línia argumental seguida fins ara es desenvolupa a un cert nivell d'abstracció que, de cap manera, pretén obviar la gran diversitat de la realitat europea, quant a règims locals, i quant a models de disseny/producció de serveis de benestar municipal. És un lloc comú de la literatura acadèmica partir de l'existència de dos grans principis sobre els quals van començar a estructurar-se els governs locals de les democràcies liberals: l'estatutari i el de competència general. El primer va donar lloc al model anglosaxó, on les autoritats locals són concebudes com a agències prestadores que intervenen tan sols d'acord a autoritzacions competencials específiques. El segon va generar el model continental, en què municipis i àmbits supramunicipals són concebuts com a espais on els problemes de la comunitat s'expressen i troben vies de resolució. Tanmateix, la realitat dels governs locals europeus és, avui, força més complexa, fruit de dues grans onades històriques de canvi (Batley, Stoker, 1991).

Entre 1945 i finals dels 70, l'aparició de l'estat de benestar i el reajustament correlatiu de les estructures territorials provoquen l'enorme expansió de la socioburocràcia local britànica, el reforçament polític, financer i de gerència dels municipis escandinaus i l'increment de la tensió intergovernamental a Alemanya i França, a causa de les relacions de dependència fiscal dels seus governs locals respecte dels länders i de

l'estat central, respectivament. Finalment, al llarg dels anys 80 i 90, tres noves línies de canvi es projecten sobre els models europeus de govern local. En primer lloc, el thatcherisme arriba a tenir un impacte demolidor sobre les capacitats de prestació dels governs locals britànics. En segon lloc, els governs locals continentals resulten beneficiats de noves dinàmiques descentralitzadores internes: els länders transfereixen polítiques socials molt rellevants als àmbits municipals i supramunicipals i l'estratègia descentralitzadora del primer mandat Mitterrand enforteix les dimensions democràtica i de prestació de l'estructura departamental francesa. Per últim, l'Europa del sud irromp en l'escenari del debat municipal europeu de la mà de les transicions democràtiques. A l'Estat espanyol, els governs locals s'incorporen a la tradició continental, incrementen exponencialment els seus pressupostos, però roman pràcticament inalterada la seva participació relativa en la gestió total dels recursos públics del nou estat de les autonomies.

En síntesi, una mirada actualitzada ens permet afirmar que la tradicional fractura anglocontinental queda avui desbordada per un nou mapa on apareixen, si més no, quatre models europeus de govern local. En els règims continental-central i anglosaxó els elements de coherència interna entre les dimensions democràtica (disseny de polítiques i identitat comunitària) i de prestació (gestió de recursos i economies d'escala) predominen, encara que en direccions

contràries: a Alemanya, els governs locals presenten un perfil potent, al Regne Unit posthatcherista, els “councils” presenten un estat general fortament depressiu. En els models escandinau i mediterrani, en canvi, s’observa un fort potencial de tensió interna, derivat del dèficit comunitari del primer, i del dèficit de recursos del segon (figura 2).

A partir d’aquest repàs panoràmic i evolutiu sobre la diversitat local europea, cal fer-se una pregunta clau: quines

implicacions té aquesta heterogeneïtat en l’àmbit de les polítiques socials i com s’articulen aspectes de participació i d’eficiència en la producció de serveis municipals de benestar? (Norton, 1994).

Tal com mostra la figura 3, podem definir la generació de benestar en els models europeus de govern local d’acord amb tres indicadors bàsics. En primer lloc, l’extensió i la profunditat de l’oferta social municipal. Cal destacar aquí tant la desmercantilització desigual entre els

models (grau de cobertura per intensitat protectora del conjunt de l’oferta) com l’especificitat del tipus mediterrani que no participa de la tendència europea a la municipalització dels serveis universals.

En segon lloc, els valors de gestió predominants. Es pot observar aquí com el tipus escandinau s’ha mogut més en la dimensió interna (estratègia/flexibilitat) del nou paradigma postburocràtic, mentre que els sistemes alemany i espanyol de benestar local incorporen més elements externs (partenariat/pluralisme), i el britànic ha mostrat fortes resistències tecnoburocràtiques, com a resposta defensiva a l’atac neoliberal-centralitzador. Finalment, els valors polítics subjacents expressen la naturalesa ideològica (no confondre amb partidista) de les tries realitzades en les dues variables anteriors. La redistribució, l’equitat, la protecció, la seguretat, el mercat, l’assistència i la integració operen com a valors-força, asimètricament presents en cadascun dels models europeus de benestar local (Gomà, 1996).

Figura 2
Els móns del govern local a Europa: dimensions democràtica i de prestació
(elaboració pròpia)

	Dimensió democràtica		Dimensió de prestació	
	Capacitat disseny de polítiques	Identitat col.lectiva local	Capacitat gestió de recursos	Funcionalitat tècnicoeconòmica del municipi
Règim local Escandinau	Elevada	Dèbil	Alta	Alta
Règim local Continental-central	Mitjana	Potent	Reforçada	Creixent
Règim local Anglosaxó	Limitada	Dèbil	Debilitada	Alta
Règim local Maditerrani	Elevada	Potent	Baixa	Escassa

Figura 3
Móns del govern local i benestar social (elaboració pròpia)

	Extensió i intensitat de l’oferta de benestar local	Aspectes predominants en la producció de serveis de benestar	Valors polítics subjacents
Règim local Escandinau	Predomini de serveis universals amb desmercantilització alta	Direcció estratègica i flexibilitat organitzativa. Model d’agències locals de benestar	Equitat i redistribució
Règim local Continental-central	Equilibri entre serveis universals i personals amb desmercantilització mitjana	Concertació interinstitucional i pluralisme limitat	Protecció i seguretat
Règim local Anglosaxó	Equilibri entre serveis universals i personals amb desmercantilització baixa	Dualitat entre model privatista i model burocràtic de base professional	Mercat i elecció consumerista
Règim local Maditerrani	Predomini de serveis personals amb desmercantilització baixa	Transició cap a una gestió integrada i més pluralista	Assistència i integració

A manera de conclusions temptatives: benestar social, Europa i governs locals

En l'apartat primer caracteritzàvem la dimensió social de la Unió Europea, l'apartat segon ens portava a considerar la dimensió de benestar dels diferents models europeus de govern local. Tot seguit, es plantejaren algunes reflexions entorn de la possibilitat de bastir un espai de trobada entre ambdues realitats: l'europea i la local. El recull precedent d'idees ens permet estirar alguns fils argumentals i plantejar, de forma necessàriament temptativa i prudent, algunes reflexions entorn de l'espai europeu-local.

(1) Cal superar el concepte clàssic de subsidiarietat, aquell que condueix a un patró de distribució sectorial de responsabilitats entre la Unió, els estats i els poders territorials, i fer avançar una noció alternativa: s'han de potenciar les concurrències transgovernamentals dins de cada àmbit d'actuació, sobre la base de criteris funcionals de distribució de responsabilitats. El concepte clàssic tendirà a perpetuar l'exclusió de temes-clau de l'agenda local; l'alternatiu pot reforçar els rols de regulació estratègica sense exclusions de la UE i la possibilitat de rols específics locals en totes les àrees d'actuació pública i producció de benestar col·lectiu. (El principi d'acord entre la Comissió Europea i el Comitè de les Regions sobre el rol de les ciutats en les polítiques formatives i d'ocupació en pot ser un primer exemple.)

(2) La dimensió social de la UE no s'ha desplegat fins ara en un ventall de drets socials universals concretats en regulacions federals europees, ha pivotat molt més cap a mecanismes de transferència en el marc de les actuacions contra l'exclusió social i els objectius de cohesió. Aquest esquema, malgrat les seves insuficiències de base, presenta també clares oportunitats per als poders locals. El pes de la gestió municipal en el conjunt dels fons socials de la UE creix de forma sostinguda des de 1989. Més enllà d'això, però, els programes comunitaris han estat elements catalitzadors de primer ordre de processos d'innovació democràtica, de relació, de gerència, operativa i organitzativa. I això és un aspecte qualitatiu que no hauria de menysvalorar-se (l'acció model de l'Onyar est a Girona o l'actual xarxa local de promoció econòmica, formació i ocupació en el marc de Youthstart en són mostres interessants).

(3) Els governs locals es troben avui en bones condicions contextuais per tal de jugar rols substantius, qualitius i estratègics en la producció de benestar, i no tan sols operatius, com en l'època de l'EBK. La nova dimensió cultural del benestar situa les polítiques locals de serveis personals en primer pla. Les respostes dels règims locals europeus, lluny de la uniformitat, segueixen trajectòries diverses. Aquesta diversitat pot i hauria de ser font permanent d'aprenentatge. L'esfera comunitària hauria de crear les condicions que permetessin la transferència sostinguda de mapes cognitius i

de tecnologia local de benestar (democràtica i de gestió).

En síntesi, l'eix UE/municipis pot conformar un vector clau de l'Europa política del futur, a condició que s'enforteixi la dimensió constitucional i programàtica de la dimensió social, que avanci la noció transversal de subsidiarietat, que la UE continuï impulsant la innovació radical de les lògiques d'actuació local, i que es posi fil a l'agulla de les xarxes d'aprenentatge mutu interlocal amb clar suport de la UE. La fallida d'aquestes condicions, en canvi, ens abocaria a un escenari de futur molt menys engrescador, amb una dimensió social residualitzada per l'Europa dels negocis i uns poders locals bloquejats per l'Europa dels estatismes tronats. Novament, mercaders i prínceps enfront de ciutadans i ciutadanes.

Referències bibliogràfiques

- Adams, W. (1992) *Singular Europe*. Detroit: Michigan Univ. Press
- Batley, R. Stoker, G. (1991) *Local government in Europe: recent trends and change*. Londres: Macmillan
- Brugué, Q. (1996) "Serveis personals: el rol estratègic i habilitador dels governs locals", a *Revista de Serveis Personals*, n. 2
- Gold, M. (1993) *The social dimension*. Londres: Macmillan
- Gomà, R. (1996) "Tendències de canvi en la producció local de benestar: una perspectiva europea", a *Revista de Serveis Personals*, n. 2.
- Gomà, R. (1996) "The social dimension of the European Union: a new type of welfare system?", a *Journal of European Public Policy*, vol. 3 n. 2.
- Hantrais, L. (1995) *Social policy in the European Union*. Londres: Macmillan
- Norton, A. (1994) *International handbook of regional and local government*. Birmingham: INLOGOV
- Pierson, Ch. (1991) *Beyond the welfare state?* Cambridge: CUP
- Sbragia, A. (1993) *Euro-Politics*. Washington: Brookings